

بسط گفتمان خوش فرجام‌انگاری جهان بر مبنای «گفتمان فرج و موعودگرایی» با عاملیت صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران

ظهیر احمدی*

چکیده

گفتمان با نقش معنا دار رفتارها و ایده‌های اجتماعی در زندگی سیاسی اجتماعی انسان‌ها و جوامع سروکار دارد، به گونه‌ای که در آن، سیستم‌های معانی، جهان بینی و فهم مردم از نقش خود در جامعه را جهت می‌دهد. گفتمان‌ها با باید و نبایدها سروکار دارند و به اصطلاح، هنجاری و شبه ایدئولوژیک هستند که با تغییر ارزش‌ها، نگرش و رفتار افراد و جامعه پیوند می‌یابند.

نظریه گفتمان به زبان ساده؛ یعنی ایجاد فضایی از اندیشه‌ها به گونه‌ای که این اندیشه‌ها، بر دیگر حوزه‌های اندیشه‌ای حاکم و مسلط شود تا جایی که الگوی رفتاری مردم بر اساس آن شکل گیرد. به تعبیر دیگر، در گفتمان به گونه‌ای با تصویرسازی برای جامعه سروکار داریم که از طریق خلق واژگان، اصطلاحات، تصاویر، ایده‌ها و گزاره‌های مرتبط و منسجم و به اندازه کافی، قانع‌کننده، به تغییر و شکل دهی رفتار مخاطب و مردم نظر داریم.

گفتمان در فضای تعاملی ایجاد می‌شود؛ تعامل با تاریخ، تعامل با شرایط اجتماعی، تعامل با قدرت و تعامل با نهادها به ویژه نهادهای ارتباطاتی و رسانه‌ای. در بحث سیاست‌گذاری عمومی با توجه به این امور و از طریق

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۴/۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۷/۲۲

* عضو هیئت علمی گروه ارتباطات مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق علیه السلام (z.ahmadi.sahba@gmail.com)

اقتناع و ترغیب، به وسیله رادیو و تلویزیون می‌توان از گفتمان به مثابه یک ابزار سیاست‌گذاری در سطح کلان جامعه و بین‌الملل بهره جست. به طور کلی، دال مرکزی، مفصل بندی، هژمونی و سلطه، عاملیت، ضدیت و غیریت‌سازی، ایجاد یک نظم اندیشه‌ای و نظم اجتماعی نوین و... از مؤلفه‌های اصلی گفتمان تلقی می‌شوند.

در مورد پایان هستی و جهان، دو دیدگاه بدفرجام‌نگاری و خوش‌فرجام‌نگاری وجود دارد که در تضاد و تقابل یکدیگر قرار دارند. ما بر این مدعا هستیم که براساس آموزه‌های اسلامی به ویژه تعالیم تشیع، آینده و پایان خوش و پراز نشاط، امید و زیبا برای انسان و جهان تصویر شده است. این ایده را به واسطه صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران به صورت یک گفتمان غالب با حوزه گستره جهانی می‌توان مطرح کرده و بدین شکل، فضای غالب گفتمانی را با محوریت جمهوری اسلامی توسعه داد. با توجه به اصول و مبانی اندیشه‌ای و جهان بینی اسلامی، مؤلفه‌های گفتمان خوش‌فرجام‌نگاری جهان که در نظریه فرج و موعودگرایی مکتب تشیع منعکس شده است و در آن، به توحید محور بودن، حکیمانه و هدفدار بودن خلقت و نظام آفرینش، بهره‌مندی هستی از غایت و نهایت حکیمانه، خلافت الهی انسان، حکومت عدل صالحان در آخرالزمان، برقراری صلح و امنیت جهانی، برقراری جامعه صالح و دولت کریمه به عنوان مفصل بندی این گفتمان اشاره شده است.

در دیگر نظام‌های فکری و سیاسی نسبت به پایان تاریخ و پایان هستی چنین صراحتی منطقی و منسجم با عنوان گفتمانی خوش‌فرجام‌نگاری وجود ندارد، بلکه به ناخوش‌فرجام‌نگاری تمایل دارند یا در برخی از نظام‌های فلسفی و عقیدتی، دیدگاه‌های نزدیک به موعودگرایی مورد نظر فلسفه انتظار و فرج وجود دارد که به انسجام گفتمانی فلسفه فرج نیست. از آنجا که این گفتمان، نویدهای امیدوارکننده و نشاط‌آفرینی برای بشر حیران شده امروزی در انواع مکاتب و فلسفه‌ها دارد، می‌تواند به صورت شایسته گسترش بیابد.

واژگان کلیدی

نظریه گفتمان، گفتمان خوش‌فرجامی جهان، موعودگرایی، فلسفه انتظار و فرج، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.

ضرورت و اهمیت مسأله

با توجه به اینکه در فضای اندیشه‌ای حاکم بر اذهان مردم ملل گوناگون در خصوص غایت و نهایت آفرینش و جهان، فلسفه‌ها و باورهای گوناگون و در برخی موارد کاملاً متضاد وجود دارد، و این باورها در قالب‌های متعدد و متنوع رسانه‌ای به ویژه در رسانه‌های ارتباط جمعی انعکاس می‌یابد و نیز با توجه به گستردگی و حضور همه جایی این رسانه‌ها در دنیای کنونی و تأثیرات عمده‌ای که بر اذهان، نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتار مخاطبان خود دارند؛ به نظر می‌رسد که با لحاظ آموزه‌های جامع و گفتمانی «فلسفه فرج و انتظار» مد نظر تشیع و نیز با استفاده از قابلیت‌ها و ظرفیت‌های رسانه‌های ارتباط جمعی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، ضرورت دارد که این آموزه‌ها و تعالیم به نحو خردمندانه‌ای استخراج و در قالب‌های هنری متعدد و متنوع رسانه‌ای برای مخاطبان ارائه گردد.

اهداف تحقیق و مقاله

۱. نشان دادن یکی از مهمترین و اصولی‌ترین آموزه تشیع که قابلیت انطباق و ارائه هنری و رسانه‌ای دارد.
۲. ارائه گفتمانی خوش فرجام/نگاری جهان در قالب فلسفه فرج و انتظار و غیریت سازی آن با گفتمان ناخوش فرجام/نگاری
۳. نشان دادن ظرفیت‌ها و قابلیت‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران در راستای کاربردی و اجرایی کردن آموزه‌های گفتمان انتظار و فرج در قالب‌های مختلف رسانه‌ای.

سوال‌های اساسی تحقیق

۱. در تعالیم اسلامی و به ویژه در آموزه‌های تشیع، در خصوص غایت جهان و آفرینش، چه نوع فلسفه‌ای قابل ردگیری است؟
۲. فلسفه و گفتمان غایت‌انگاری جهان مد نظر تعالیم اسلامی، از چه مولفه‌هایی تشکیل شده است؟
۳. رسانه‌های ارتباط جمعی ایران چگونه می‌توانند عامل به فعلیت رسیدن مولفه‌های فلسفه فرج و انتظار باشند؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. خوش فرجام‌انگاری و بدفرجام‌انگاری جهان و آفرینش، دو گفتمان کاملاً متضاد و مغایر

هم در فضای اندیشه‌ای ملل مختلف است که از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی وابسته به هر کدام، بازسازی و بازنمایی می‌شود.

۲. فلسفه انتظار و فرج مدنظر تعالیم تشیع اثنی عشری از مولفه‌هایی مانند: توحید، حکیمانه و هدفدار بودن فعل خداوند، احسن انگاری نظام آفرینش، غایت‌مندی نظام خلقت و آفرینش انسان و جامعه، جامعه موعود و دولت کریمه، حکومت نهایی صالحان بر روی زمین و پایان خوش جهان تشکیل شده است.

۳. صداوسیما جمهوری اسلامی ایران با توجه به تعدد و تنوع شبکه‌های داخلی و برون مرزی خود می‌تواند از قابلیت‌های هنری خود در جهت تبیین گفتمان انتظار و فرج در راستای گسترش این گفتمان بهره‌بردار.

روش‌شناسی انجام تحقیق

در این نوشتار از روش کتابخانه‌ای - اسنادی و مطالعه موردی در اسناد بالادستی سازمان صداوسیما در خصوص استراتژی‌های برنامه‌سازی آن و مواجهه و مشاهده از نزدیک جریان برنامه‌سازی در این سازمان و گروه‌های برنامه‌ساز استفاده کرده و از تجربیات حضور در این سازمان نیز در ارائه راهبردها و پیشنهادات استفاده به عمل آمده است.

گفتمان؛ تحلیل لغوی، مفهومی و مؤلفه‌های آن

از جمله مفاهیم کلیدی و پرکاری که در شکل دادن تفکر فلسفی، سیاسی و اجتماعی مغرب زمین در نیمه دوم قرن بیستم نقش به‌سزایی داشته و هنوز هم دارد، مفهوم گفتمان^۱ است. (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۱۳)

واژه گفتمان که سابقه آن به قرن ۱۴ میلادی می‌رسد، از واژه فرانسوی Discourse و لاتین Discursus به معنی گفت‌وگو، محاوره و گفتار گرفته شده است. (ادگار، ۱۳۸۸: ۴۳۱ - ۴۲۸)

در دیکشنری ویکی‌پدیا، گفتمان «مجموعه‌ای از اندیشه‌های رسمی شده که به واسطه یک زبان و در یک بافت اجتماعی اعلام و بیان می‌شود»^۲ تعریف شده است. این مفهوم را در نوشته‌های ماکیاولی، هابز و روسو بسیار می‌توان یافت، ولی معنایی که متفکرانی همچون میشل فوکو، ژاک دریدا و دیگر متفکران برجسته معاصر از آن به دست می‌دهند، کاملاً متفاوت

1. Discourse.

2. Discourse' refers to a formalized way of thinking that can be manifested through language, a social boundary defining what can be said about a specific topic.

از برداشتی است که ماکیاولی و هابز اراده می‌کردند.

در هر حال، می‌توان نتیجه گرفت که گفتمان، فضای اندیشه‌ای خاصی ایجاد می‌کند، به گونه‌ای که رفتار دیگران ذیل آن گفتمان تنظیم شود. پس هدف از سلطه و هژمونی یک گفتمان، تغییر و تنظیم رفتار دیگران مبتنی بر آن گفتمان است.

این نظریه با الهام از زبان‌شناسی سوسور بر اهمیت زبان در بازنمایی و بازسازی جهان اجتماعی و این نکته تاکید دارد که دسترسی به واقعیت‌ها تنها از طریق زبان میسر است. نکته مهم این است که نظریه گفتمان - بر خلاف منتقدان آن که نظریه گفتمان را آرمان‌گرایانه و ایده‌آلیستی می‌دانند (مارش، ۱۳۷۸: ۲۱۴) - وجود واقعیت را نفی نمی‌کند، بلکه علاوه بر تاکید بر واقعیت‌ها، مهم‌ترین ادعایش، تغییر و تنظیم واقعیت‌ها و رفتار واقعی مردم بر اساس دستورالعمل‌ها و به اصطلاح بر اساس شبه/ایدئولوژی‌های خود است. بنابراین، می‌توان گفت چون گفتمان‌ها با باید و نبایدها سروکار دارند و به اصطلاح هنجاری هستند؛ به نوعی شبه‌ایدئولوژیک هستند. برخلاف دیدگاه مارش و استوکر که می‌گویند گفتمان‌ها همان ایدئولوژی‌ها - در معنای سنتی - نیستند. (مارش و استوکر، ۱۳۸۸: ۱۹۵)

با توجه به تعاریف و بررسی‌ها می‌توان گفت همه پدیده‌ها و اعمال، گفتمانی هستند. به عبارتی دیگر، هر چیز و هر فعالیتی برای معنادار شدن باید بخشی از گفتمانی خاص باشد. این سخن بدان معنا نیست که هر چیزی باید گفتمانی یا زبانی باشد، بلکه برای قابل فهم بودن باید بخشی از چارچوب معنایی وسیع‌تری به حساب آید. برای مثال، سنگی را در نظر بگیرید که ممکن است در دشتی به آن بربخوریم. این سنگ، بسته به بافت اجتماعی خاصی که در آن قرار دارد، ممکن است آجری برای ساختن خانه، گلوله‌ای برای جنگیدن، شیء بسیار قیمتی یا یافته‌ای دارای اهمیت باستان‌شناختی باشد.

از فوکو نقل شده است که: «پنداری به جای شفاف‌تر کردن معنای بسیار مبهم کلمه گفتمان بر ابهام آن افزوده‌ام؛ گاه آن را به معنای قلمرو کلی تمامی گزاره‌ها، گاه به عنوان مجموعه فردیت‌پذیری از گزاره و گاه نیز به معنای عمل نظام‌مندی به کار برده‌ام که به گزاره‌های ویژه‌ای معطوف است. گفتمان در هر سه مورد، چیزی شبیه به چارچوب است.» (تاجیک، ۱۳۷۸: ۲۸۷)

او با بهره گرفتن از مفهوم *نظام‌های فکری*^۱ یا *شناخت*^۲، موجودیت فکر را بر حسب گفتمان

1. System of Thought.

2. Epistems.

توصیف کرده و گفتمان را در رابطه با شرایط تاریخی، شرایط اجتماعی و در رابطه با قدرت و بخشی از ساختار قدرت و در درون جامعه و در رابطه با کارکردشان تبیین می‌کند و آن را الگوهای عمل و کاربردی می‌داند. (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۵۳ و ۵۵)

از نظر فوکو، گفتمان در تولید، تغییر، بازتولید ابژه‌های زندگی اجتماعی سهیم است. یعنی گفتمان در یک رابطه فعال - معنی بخش و هویت پرداز - با واقعیت و نیز به مثابه کنش‌هایی که به طور منظم موضوع‌هایی که درباره آنها صحبت می‌شود را شکل می‌دهند. (تاجیک، ۱۳۷۸: ۱۰)

نهادهای و مکان‌های آموزشی نزد فوکو، به مثابه تولیدکنندگان گفتمان ویژه تاریخی و مدرن تلقی می‌شوند؛ یعنی مکان‌هایی که درستی و نادرستی، قبول یا عدم قبول گفتمان‌ها را در اذهان مردم نهادینه می‌کنند. (عضدانلو، ۱۳۸۰: ۵۶)

بنابراین، گفتمان به زبان ساده؛ یعنی ایجاد و فضایی از اندیشه‌ها به گونه‌ای که این اندیشه‌ها، بر دیگر حوزه‌های اندیشه‌ای حاکم و مسلط شود تا جایی که الگوی رفتاری مردم بر اساس آن شکل گیرد. به تعبیر دیگر، در گفتمان به گونه‌ای با تصویرسازی برای جامعه سر و کار داریم، به گونه‌ای که با خلق واژگان و اصطلاحات مرتبط و منسجم و به اندازه کافی قانع‌کننده، به شکل دهی رفتار مخاطب و مردم بیانجامد. برای مثال، فضای گفتمانی که در دوران جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، در جامعه ایرانی حاکم شده بود، با تولید واژگان و اصطلاحاتی از قبیل: ظالم و مظلوم، مستضعف و مستکبر، تاریخ کربلا و سیدالشهداء علیه السلام فضایی از اندیشه‌ها و ایده‌هایی را خلق کرده که رفتار غالب مردم جامعه ایران را شکل می‌داد. از رفتار پیرزنی که با سرمایه اندک خود برای رزمندگان جبهه کلاه می‌بافت گرفته تا بسیجیانی که جان خود را در این راه فدا می‌کردند، همه تحت تأثیر گفتمان جنگ، معنادار شده بود.

به طور خلاصه، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که گفتمان به مجموعه‌ای از اندیشه‌های ابراز و بیان شده، گزاره‌ها، بایدها و نبایدها، دستورالعمل‌ها گفته می‌شود که در صدد سلطه و غالب آمدن بر فضای اندیشه‌ای و فضای عملکرد افراد و جامعه است و به انگیزه تغییر و تنظیم رفتار افراد جامعه مبتنی بر ادعاهای خود صورت می‌گیرد.

مفاهیم اساسی در فهم نظریه گفتمان

۱. دال مرکزی

همه نشانه‌های مفصل بندی شده در یک گفتمان، ارزش برابر ندارند و به انواع گوناگونی

تقسیم می‌شوند. مهم‌ترین این نشانه‌ها، دال مرکزی است. دال مرکزی، نشانه و مؤلفه ممتازی است که نشانه‌ها و مؤلفه‌های دیگر حول آن انسجام می‌یابند. این دال، دال‌های دیگر را حمایت می‌کند و آنها را در قلمرو جاذبه معنایی خود نگه می‌دارد. دال مرکزی این مقال، خوش فرجامی جهان بر مبنای گفتمان موعود گرایی است؛ زیرا کل نظام معنایی این گفتمان بر مفهوم این دال استوار است.

۲. مفصل بندی^۱

لاکلا و موفه منظور از مفصل بندی را ارتباط معنایی، جزئی از یک چارچوب گسترده‌تر معانی می‌دانند؛ همچنان که پیش‌تر اشاره کردیم، آنها با تمایز قائل شدن بین گفتمان و ایدئولوژی مورد نظر در نظریه مارکسیستی، تلاش دارند گفتمان را در فضای معنایی مرتبط به هم مطرح کنند، به گونه‌ای که تمام بخش‌های موجود گفتمان به همدیگر مرتبط شود و با هم یک جهان معنایی جدیدی را خلق و مدیریت کند. با این حال، گفتیم که به نظر می‌رسد این امر تفاوت زیادی با ایدئولوژی نداشته باشد. پس ما از آن به شبه ایدئولوژی تعبیر می‌کنیم.

بنابراین، مفهوم سازی لاکلا و موفه از گفتمان، ویژگی رابطه‌ای گفتمان و اجزا و مؤلفه‌های آن را تأیید می‌کند. معنای اجتماعی کلمات، کلام‌ها، کنش‌ها و نهادها، همگی در ارتباط با زمینه‌ای کلی که جزئی از آن هستند، درک می‌شود. (مارش و استوکر، ۱۳۸۸: ۲۰۲-۲۰۱) مفصل بندی گفتمانی حاصل انتظام و هم‌بستگی میان موضوعات، شیوه و انواع احکام و مفاهیم آنها و بنیان‌های نظری آنهاست. (تاجیک، ۱۳۷۸: ۱۵)

در گفتمان خوش فرجام انگاری مفاهیمی از قبیل خدامداری، حکیمانه بودن فعل خداوند، نظام احسن خلقت، هدفدار بودن نظام آفرینش، خلافت الهی انسان، نجات و تکامل انسان، برقراری حکومت صالحان، حکومت عدل جهانی، حکومت آخرالزمانی و دولت کریمه مهدوی از مفاهیم مرتبط و هم‌بسته و مفصل بندی شده این دیدگاه است.

۳. هژمونی

مفهوم استیلاء و هژمونی که در اندیشه‌های گرامشی ریشه دارد، از مفاهیم بنیادین نظریه گفتمان محسوب می‌شود. در اندیشه گرامشی، این مفهوم دلالت بر تسلط و استیلاء یک طبقه، نه فقط از جنبه اقتصادی، بلکه از تمام جنبه‌های اجتماعی و سیاسی و ایدئولوژیک دارد. به نظر گرامشی، سلطه سرمایه‌داران فقط به وسیله عوامل اقتصادی تأمین نمی‌شود،

1. Articulation.

بلکه نیازمند قدرت سیاسی و نیز یک سیستم یا دستگاه عقیدتی یا ایدئولوژیک است که کارش، فراهم کردن موجبات رضایت طبقات تحت سلطه است. هژمونی، سلطه را به جای زور، بر رضایت و اجماع و اقناع مبتنی می‌کند و مشروعیت نظام هژمونیک را به همراه می‌آورد. اگر یک پروژه یا نیروی سیاسی نقش تعیین‌کنندگی قواعد و معانی را در یک صورت بندی خاص به دست آورد، استیلا و هژمونی برای آن حاصل شده است که گرامشی از آن به عنوان نوعی رهبری اخلاقی، فرهنگی و فکری یاد می‌کند که می‌تواند یک نیروی متحد تاریخی را به وجود آورد. در اندیشه لاکلا، تلاش نیروهای سیاسی برای تثبیت گفتمان‌های محدود و معین، اعمال هژمونیک نامیده می‌شود.

در تحلیل گفتمان، مبارزه برای دست‌یابی به استیلا از طریق پروژه‌های سیاسی از اهمیت زیادی برخوردار است. اگر و زمانی که یک پروژه یا نیروی سیاسی نقش تعیین‌کنندگی قواعد و معانی را در یک صورت بندی خاص به دست آورد، استیلا حاصل می‌شود... رفتارهای استیلاجویانه، نوع ویژه‌ای از رفتار مفصل‌بندانه است و اغلب شامل بکارگیری قدرت است؛ زیرا طی آن، یک پروژه سیاسی می‌کوشد تا خواسته خود را بر دیگران تحمیل کند. پس مفصل بندی آن عناصر در یک پروژه سیاسی در حال توسعه و در نتیجه معنابخشیدن به آنهاست. (مارش، ۱۳۷۸: ۲۰۹)

۴. خصومت و غیریت^۱

خصومت و غیریت، مفهوم دیگری است که در این نظریه مطرح می‌شود. گفتمان‌ها در تعارض و تفاوت با دیگری شکل می‌گیرند. «مطابق نظریه گفتمان، ضدیت بدین اتفاق می‌افتد که کسب یک نوع هویت کامل و مثبت توسط کارگزاران و گروه‌ها بدون مرزبندی خود با دیگری امری غیر ممکن است. هم‌زمان با شناسایی گفتمان‌های متخاصم، باید مقطع زمانی و موقعیت مکانی گفتمان‌های مورد نظر را نیز تعیین کرد. گفتمان‌ها در زمان و مکان وجود دارند و برای بررسی آنها حتماً باید محدوده زمانی و موقعیت جغرافیایی آنها را مد نظر قرار داد.» (سلطانی فر، ۱۳۸۸: ۱۹۵)

اهمیت مفهوم خصومت یا ضدیت در آن است که هر چیز در ارتباط با غیر هویت می‌یابد؛ چون اشیا و پدیده‌ها دارای ذات و هویت ثابت نیستند و تنها در ارتباط با دیگری و ضدیتی که با آن برقرار می‌کنند، هویت می‌یابند.

1. Antagonisms

«گفتمان‌ها همواره به واسطه دشمن هویت پیدا می‌کنند و نظام معنایی خود را بر اساس آن تنظیم می‌کنند... در حقیقت، برای بررسی ساختار معنایی یک گفتمان باید آن را در مقابل ساختار معنایی گفتمان رقیب قرار داد و نقاط درگیری و تفاوت‌های معنایی را پیدا کرد.» (همو: ۱۹۴) آنچه در اصول فقه و منطق با عنوان «تُعَرَّفُ الْأَشْيَاءُ بِأَضْدَادِهَا» می‌شناسیم، دلالت آشکاری بر این مفهوم دارد.

خصوصیت، عملکردی دوسویه دارد. از یک سو، مانع عینیت و تثبیت گفتمان‌ها و هویت‌هاست و از سوی دیگر، سازنده هویت و عامل انسجام گفتمانی است. هر گفتمانی در سایه دیگری یا غیر شکل می‌گیرد و تحت تأثیر آن متحول می‌شود و رو به زوال می‌رود.

خصوصیت و غیریت سازی گفتمان خوش فرجامی جهان با گفتمان ناخوش فرجامی جهان و پوچ‌انگاری جهان و غیر حکیمانه بودن غایت جهان و آفرینش است.

رویکردی که در جهان غرب به ویژه از طریق تولید و پخش در گستره جهانی فیلم‌های سینمایی و تلویزیونی متعدد نظیر *نبرد آرمادون*، ۲۰۱۲ و فتنه با تبلیغ کمونیسم‌هراسی، اسلام‌هراسی، و ایران‌هراسی شیوع و رواج دارد، از موارد غیریت و ضد گفتمان خوش فرجامی جهان است.

از طرف دیگر، گفتمان خوش فرجامی تقویت‌کننده و به تعبیر بهتر، انسجام‌دهنده و متحدکننده گفتمان‌های موافق مانند گفتمان رجعت مسیح عليه السلام است.

۵. قدرت

در بحث از قدرت و نظریه گفتمان به نظریه‌های فوکو در تبارشناسی قدرت نزدیک می‌شویم. از این منظر، قدرت را نباید به نهادهای سیاسی محدود کرد؛ چون قدرت در تمامی نهادهای جامعه جاری است. شکل‌گیری هر هویت و جامعه‌ای محصول روابط قدرت است. به این معنا که ایجاد هر جامعه و تثبیت هر گفتمان با سرکوب و طرد غیر همراه است و هر هویت با طرد احتمالات رقیب، خود را تثبیت می‌کند. تثبیت یا عینیت یک گفتمان همراه با روابط قدرت و طرد و سرکوب دیگران صورت می‌گیرد و بدون قدرت هیچ تثبیت و عینیتی نیست.

درباره رابطه قوی گفتمان با قدرت در برساختن و تصویرسازی جهان باید گفت که امر واقع، امر گفتمانی است که از طریق محدودیت‌های زبانی در شرایط خاص اجتماعی و فرهنگی ظاهر می‌شود. (تاجیک، ۱۳۷۸: ۱۸)

در مورد گفتمان خوش فرجامی جهان نیز به نظر می‌رسد باید با استفاده از ابزارهای قدرت

– نهادهای آموزشی و نهادهای رسمی – به ویژه نهاد قدرتمند رسانه، دیپلماسی سیاسی، دیپلماسی عمومی و دیپلماسی رسانه‌ای به بازنمود این گفتمان در رسانه و گسترش آن همت گماشت.

۶. اولویت سیاست

در نظریه گفتمان، مفهوم اولویت سیاست را برای توضیح چگونگی شکل‌گیری جامعه و استقرار عینیت‌های اجتماعی به کار می‌برند. به نظر لاکلا و موفه، شیوه تفکر، بنای جامعه و عمل اجتماعی محصول مفصل‌بندی‌های سیاسی است. به این معنا که بر اعمال قدرت و خصومت و طرد غیر استوارند. بنابراین، گفتمان‌هایی که جامعه را می‌سازند و به فهم ما از جهان نظم می‌بخشند، سازه‌هایی ذاتا سیاسی‌اند.

در گفتمان خوش‌فرجامی جهان، اولویت سیاست‌های ارتباطاتی و رسانه‌ای جمهوری اسلامی ایران و سیاست خارجی را باید بر این مبنا و گفتمان تعریف کرد و در سایه آن و بر اساس اصول مکتب سازنده‌گرایی،^۱ دیگران را تحت لوای این گفتمان جذب کرد.

۷. عاملیت^۲

برای رویکردی مانند نظریه گفتمان که دغدغه اصلی‌اش این است که چگونه مردم، خود را می‌فهمند و عمل می‌کنند، پرسش درباره عاملیت اجتماعی از اهمیت بسزایی برخوردار است. البته این مفهوم در مبحث «ساختار – کارگزار» (یا ساختار – عاملیت) بررسی می‌شود.

هوارت بر این عقیده است که «وقتی سوژه‌ها احساس بحران هویت می‌نمایند؛ ... سوژه‌ها تلاش می‌نمایند تا از طریق مفصل‌بندی و تعیین هویت با گفتمان‌های آلترناتیو، هویت‌ها و معانی اجتماعی خود را بازسازی نمایند.» (هوارت، ۱۳۷۸: ۱۴۶)

آلتوسر معتقد است که سوژه‌ها توسط رفتارهای ایدئولوژیکی ساخته می‌شوند، یا سؤال می‌شوند یا صدا زده می‌شوند. لاکلا و موفه نیز این دیدگاه آلتوسر را می‌پذیرد که هویت‌های سوژه‌ها به شکل گفتمانی ساخته شده‌اند. (مارش، ۱۳۷۸: ۲۰۷)

نورمن فرکلایف درباره اهمیت و نقش رسانه در انتقال معنا چنین می‌نویسد: «هال و... به

۱. مکتب سازنده‌گرایی، مکتبی است که اعتقاد به تحول روابط بین الملل براساس تعامل میان سیاست بین الملل و سیاست داخلی دارد که در روند تعامل متقابل، جامعه بین المللی را تشکیل می‌دهند. سازنده‌گرایان اعتقاد دارند که این تعامل بر اساس هنجارها و قواعد خاصی قرار دارد. براین اساس هویت و منافع دولت‌ها توسط این هنجارها خلق می‌شود. (خبیری، ۱۳۷۸: ۱۶۰)

2. Agency.

گرایش در رسانه‌ها به نام انتقال دیدگاه رسمی در قالب بیان عمومی اشاره کرده‌اند که نه فقط دیدگاه‌های رسمی را در دسترس افراد می‌گذارد، بلکه آنها را با طنین و نیروی عامه‌پسند در افق فهم اقشار مختلف مردم طبیعی سازی می‌کند. اگر رسانه‌ها عملاً موجب این انتقال می‌شوند... باید رابطه خاصی از نوع میانجی یا واسطه با مخاطب داشته باشد تا خصوصیات مخاطب مطلوب را کسب کنند و با آن ایجاد هم‌دلی و وحدت می‌کنند.» (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۸۳) در گفتمان خوش فرجام‌انگاری جهان، کل نظام جمهوری اسلامی ایران با استفاده از نهاد‌های رسمی و غیررسمی خود و در بُعد بین‌الملل می‌تواند با استفاده از نهاد رسانه‌ها و نیز با استفاده از وزارت خارجه و نمایندگی‌های این وزارت‌خانه در کشورهای مختلف به تبلیغ این گفتمان بپردازد و عاملیت بسط این گفتمان را در روابط بین‌الملل بر عهده بگیرد. همچنان که در مکتب سازنده‌گرایی به چنین نقشی اهمیت داده می‌شود.

۸. عینیت

عینیت، یک فلسفه، جهان بینی، ایده و جامعه شکل گرفته و گفتمانی است که جای‌گزین‌ها و بدیل‌هایش را طرد کرده است. عینیت را می‌توان قدرت رسوب‌کننده محسوب کرد. در این شرایط، گفتمان تثبیت‌شده طبیعی و دایمی به نظر می‌رسد و ریشه‌های سیاسی آن و همچنین جای‌گزین‌های مطرود آن فراموش می‌شوند.

در گفتمان خوش فرجامی جهان از برقراری عدل و داد جهان‌شمول و گرویدن بیشتر مردمان به این گفتمان و در نهایت، غلبه و به اصطلاح ادبیات گفتمانی، صحبت از استیلا و هژمونی کامل و تمام حکومت و دولت کریمه مهدوی در گستره جهانی سخن به میان می‌آید. بدین معنی که واقعیت و عینیت خارجی پیدا خواهد کرد و در گستره جغرافیای جهانی محقق خواهد شد. توجه به این گزاره‌ها - که همه از مفاهیم و مضامین روایات و احادیث مربوط به آخرالزمان و مهدویت - قابل استنباط و استخراج است، باید نصب‌العین سیاستگذاری‌های ارتباطی و تامین، تولید و پخش برنامه‌های شبکه‌های صداوسیما قرار گیرد.

مبانی و اصول جهان بینی اسلامی درباره خوش فرجام‌انگاری انسان و جهان

مقدمه

حس کنجکاوی و ویژگی آینده‌نگری و کمال‌جویی انسان، او را به شناخت گذشته، حال و آینده خویش رهنمون می‌سازد و در اعماق جانش، عطش پایان‌ناپذیری را برای گشودن این رازهای سه‌گانه پدید می‌آورد. او می‌خواهد وقایع و حوادث نهفته در دل تاریخ و ماقبل تاریخ را

با شیوه‌ها و اسلوب‌های ابتکاری و تجهیزات مدرن کشف کند و زیر ذره‌بین تجزیه و تحلیل برد تا ضمن شناخت گذشته و کسب آگاهی‌های سودمند، درس‌ها و تجربه‌های گران‌بها و ارزشمندی را از فراز و نشیب، طلوع و غروب و پیشرفت تمدن‌ها و فروپاشی جامعه‌ها و سلسله‌های پیشین، برای ساختن دنیای نو و جامعه مطلوب و آفرینش تمدن دلخواه فراگیرد. همین عوامل به علاوه بیم و امید، انسان را به تفکر عمیق و کاوش پی‌گیر درباره آینده وامی‌دارد.

آیا آینده تاریخ، آینده‌ای است زیبا یا زشت؟ بهنجار و متعادل است یا ناهنجار و ناخوش؟ آیا آینده تاریخ، روشن و تماشایی است یا تیره و غم‌بار؟ آیا سرنوشت محتوم جامعه‌های انسانی همین است که حکومت مردم شایسته و برگزیده را تجربه نکند و همیشه در چنگال زور و فریب و سرکوب و خشونت دست و پا زند؟ آیا روند تاریخ به همین صورت ادامه خواهد یافت و ستم و بیداد هم‌زاد و همراه انسان خواهد بود؟ یا سرانجام آرزوها و آرمان‌ها و ایده آل‌های انسان تحقق خواهد یافت و روزگار بهتر آزادی و رهایی رخ خواهد گشود؟

دو دیدگاه

نظریه‌های مختلفی درباره آینده جهان و پایان کار بشر ارائه شده است و این مسئله یکی از دغدغه‌های اصلی انسان بوده و امروز نیز از مباحث زنده فلسفه، فلسفه دین، الهیات، فلسفه تاریخ و جامعه‌شناسی است. نظریه‌های ارائه شده در باب فرجام‌شناسی به دو طیف کلان تقسیم می‌شود. هواداران دیدگاه‌های بدفرجام‌انگاری معتقدند که نهایت تاریخ، بسیار تلخ و فرجام حیات بشر بسیار نازیبا صورت خواهد بست. آنان در توجیه این بدفرجام‌انگاری حیات، هستی و خلقت را ذاتاً شر مرام و در نتیجه، شر فرجام می‌دانند و فرآیند و برآیند گردش روزگار بدو، بیراه، تاریک و تیره است. انسان نیز موجودی هنجارناپذیر، بی‌رحم و جانی بالطبع است و حتی ممکن است روزی انسان قلدری بر سرنوشت بشر حاکم شود و جهان را با اعمال ستم و ارتکاب جنایات، به سقوط بکشانند.

طیف دیگری از مکاتب و متفکران به فرجام حیات، انسان و تاریخ خوشبین هستند و می‌گویند که آینده جهان، روشن و امیدبخش، و سرانجام حیات و هستی، خوش و دل‌پذیر است و «پایان شب تیره تاریخ، صبح‌فام خواهد بود». از این جمله، دیدگاهی است که سوی ادیان ابراهیمی ارائه کرده‌اند.^۱

۱. علاوه بر این دو طیف، نظریاتی هم هست که آن‌ها را می‌توانیم نظریه‌های توقف بنامیم که می‌گویند آینده جهان را

فلسفه انتظار و فرج و خوش فرجامی جهان

نظریه‌های خوش فرجام‌انگاری که فرجام هستی و سرانجام حیات انسان و تاریخ را خوش، دل‌پذیر و امیدبخش می‌دانند، در یک مسئله مشترکند و آن، مسئله موعودگرایی است. بدین عقیده که روزی دستی از غیب برون خواهد آمد و برای التیام زخم‌های کهنه بشریت کاری خواهد کرد، مردی ظهور خواهد کرد که یک‌سره حیات بشر را دگرگون می‌کند. عقیده به ظهور موعود و نجات نهایی، جوهر فرجام‌شناسی ادیان ابراهیمی است.

اوج این گونه نگاه به فرجام هستی، تاریخ و انسان در مکتب تشیع جلوه کرده است. در تشیع، بنیادهای نظری و زیرساخت‌های اندیشگی این مسئله به فلسفه فرج و فلسفه انتظار و موعود تعبیر می‌شود که چیزی فراتر از فلسفه تاریخ است.^۱ تحلیل سرنوشت و سرانجام کل حیات و هستی مطرح است. فلسفه فرج، ناظر به آینده و پایان حیات و هستی است و در آن، طبیعت هم سرنوشت دیگری دارد. آن‌گاه که زیبایی‌های پس از وقوع فرج، وصف می‌شود، حتی سخن از این است که میش نیز از گرگ نمی‌ترسد و با هم در آسایش می‌زیند و زمین، برکت خویش را سخاوتمندانه در اختیار اهل خود قرار خواهد داد.^۲

نظریه اسلامی فرج و موعودگرایی بر اصول روشنی از جهان بینی اسلامی مبتنی است که گذرا به آنها اشاره می‌کنیم. جهان‌نگری اسلامی بر دو پیش‌فرض کلان استوار است:

۱. خدامدار و توحیدبنیاد بودن جهان؛

۲. احسن‌انگاری جهان موجود و حکیمانه بودن فعل خداوند.

این دو پیش‌فرض کلی نیز خود در قالب اصولی چند، تفصیل می‌یابد. هر یک از مبانی و اصول، محتاج تأمل درخور و نیازمند شرح و بسط شایسته و بایسته‌ای است و ذیل هر یک از اصول، شواهد قرآنی بسیار وجود دارد. اکنون به طرح مختصر دو مبنا و چند اصل بسنده می‌کنیم و صرفاً به برخی شواهد قرآنی اشاره خواهیم داشت. نخست، دو مبنا را تبیین و سپس اصول آن را طرح می‌کنیم:

مبنای اول: نظام احسن برهستی حکم‌فرماست

در نگاه قرآن، جهان موجود، نیکوترین جهان‌های ممکن است و خدا، «آفرینش همه چیز را

نمی‌توان پیش‌بینی کرد.

۱. فلسفه تاریخ از قواعد حاکم بر سرگذشت و سرنوشت بشر سخن می‌گفت و در آن، ارزش داوری و خوش بینی و بدبینی درباره فرآیند و برآیند گردش ایام مطرح نیست بلکه تعلیل سرگذشت بشر و تحلیل آینده تاریخ مطرح است.

۲. غالب این ادعاها و مباحث از مضامین احادیث و روایات معصومین علیهم‌السلام قابل استنباط و استخراج است.

نیکو ساخته است.» (سجده: ۷) در خلقت رحمانی «خلأ و خلل راه ندارد و ناسازگاری و فطوری به چشم نمی خورد.» (ملک: ۳) این مدعا که جهان موجود، بهترین جهان‌های ممکن است، مستظهر و مستحکم به براهین و دلایل بسیاری است که ما به برخی موارد اشاره می‌کنیم.

۱. پدیدآورنده هستی و آفریننده هستمندان، موجودی حکیم و توانا است. اتقان صنع از حکیم توانا بایسته است؛ چون خلق پرعیب و نقص و آفرینش پر خلل و خلأ خلاف حکمت و قدرت است و قبیح و فعل قبیح بر حکیم مطلق و قادر محض، محال است.

۲. خداوند سبحان، فیض محض و خیر مطلق است. اگر صنع الهی با بهترین صورت سامان نیافته باشد، امساک فیض و منع خیر تلقی می‌شود و امساک خیر و فیض و امتناع سود وجود، از فیاض محض و خیر مطلق، خلاف فیاضیت و ناقض این وصف است.

۳. حضرت احدیت، حسن و حکمت مطلق است و جهان، آیه و آینه کمال و جمال احدی است. پس جهان نمی‌تواند اکمل و احسن نباشد. اگر نه، آیه و آینه حُسن و حکمت مطلق نتواند بود.

۴. مطالعه هستی و مشاهده نظم و نسق حیرت‌انگیز حاکم بر آن و شگفتی‌ها و زیبایی‌های تحسین برانگیز انواع پدیده‌ها، بر احکام و اتقان جهان حاضر صحه می‌گذارد.

۵. در آیات قرآنی بر نیک‌آفرینی و احکام و اتقان صنع، تصریح و تلویح شده است، چنان‌که تصریح فرموده است که «کوه‌ها را جامد و ساکن می‌بینی، ولی آنها چونان ابری روان در حرکتند. این صنع خداست که هر چیزی را با کمال اتقان آفرید. خدا بر همه افعال شما آگاه است.» (نمل: ۸۸) «[خدا]یی که آفرینش همه چیز را نیکو ساخت.» (سجده: ۳۲)

مبنای دوم: هستی، خدا محور و توحید بنیاد است.

به قرآن و ادبیات دینی اسلامی هیچ مقوله و مسئله‌ای به اندازه خدا و خداشناسی توجه نکرده‌اند. در متون مقدس اسلامی، از نظر فراوانی الفاظ و بسامد واژگانی و نیز از نظر ژرفا و گستره معنایی، بزرگ‌ترین حجم و سهم لفظی و معنوی را همین مبحث به خود اختصاص داده است. بعثت محمدی ﷺ دستاوردی عظیم‌تر و عمیق‌تر، انبوه‌تر و بشکوه‌تر از توحید ناب اسلامی نداشته است. جهان بینی اسلامی، خدامدار و توحید بنیاد است. در این باب به ایجاز، به برخی نصوص و آیات قرآن در این باب اشاره می‌کنیم.

یک. خدا همیشه و همه جا حضور دارد و به تعبیر دقیق‌تر، فارغ از مکان و زمان است. آیات زیر بر این محور دلالت دارد:

«او آغاز است و انجام، و ظاهر است و باطن، و به همه چیز داناست.» (حدید: ۳)

- «مشرق و مغرب از آن خداست. پس به هر جا رو کنید، وجه خدا همان جاست.»
(بقره: ۱۱۵)

دو. مبدأ و مقصد هستی، خداست. جهان و انسان ماهیت/زاوییی و به سوی/اویی دارد؛ یعنی هستی از آن خداست و به سوی او نیز راهبر است و به محضر او باز خواهد گشت. برخی شواهد قرآنی به شرح زیر است:

- «ما برای خدا هستیم و به سوی او بازگشت کنندگانیم.» (بقره: ۱۵۶)
- «خدا آفرینش را آغاز می‌کند و سپس اعاده می‌کند، سپس به سوی او بازگردانده می‌شوید.» (روم: ۱۱)

سه. خدا هم خالق است و هم ربّ. هم خلق عالم و آدم با اوست، هم تدبیر و تربیت جهان و انسان به دست اوست. وجود وجود، دم به دم از سوی او افاضه می‌شود و اگر دمی از افاضه باز ایستد، هستی یکسره «نیست» خواهد شد. در آیات زیر بر این محور تأکید شده است:
- «هان! خلق و امر (آفرینش و فرمان) از آن اوست. فرخنده باد خدا، پروردگار جهانیان.»
(اعراف: ۵۴)

- «همانا امر او چنین است که هرگاه اراده فرماید، چیزی را بگوید: باش، پس باشد. پس منزّه باد آنکه ملکوت و وجود همه چیز به دست اوست و شما به سوی او بازگردانده می‌شوید»
(یس: ۸۲ - ۸۳)

چهار. همه جهان، عین فقر و نیاز به خداست و خداوند جهان، بی‌نیاز محض و غنی مطلق است. آیات فراوانی مؤید این محور است از جمله:

- «ای مردم! شما همه تان نیازمندان به خدایید و خداوند، بی‌نیاز ستوده است.» (فاطر: ۱۵)
پنج. همه جهان، مسخرید قدرت اوست. همه باشندگان، مطیع محض اویند و این اطاعت‌پذیری هم در مقام تکوین و هم در مقام تشریح، جاری و ساری است.

اصول جهان بینی

چنان‌که گفته شد، خدامداری جهان و احسن‌انگاری نظام موجود، نگاه کلان و کلی به ماهیت و ساختار حیات و هستی است و این اجمال در قالب چند اصل، تفصیل و تبیین می‌شود:

اصل یکم. هدفمندی آفریدگار و هدفداری آفریدگان

در قرآن کریم آمده است: «هر آینه در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمدن شب و روز، برای خردمندان، نشانه‌هایی است. آن کسانی که [در همه حال] ایستاده و نشسته و خفته، خدا را

یاد می‌کنند و درباره آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند [و می‌گویند] که: ای پروردگار ما! تو این همه را باطل و بیهوده نیافریدی! منزهی تو. پس ما را از عذاب آتش نگاه دار.» (آل عمران: ۱۹۰ - ۱۹۱)

نیز آمده است: «و او کسی است که آسمان‌ها و زمین را به حق آفریده است...» (انعام: ۷۳) خداوند مَثان همه موجودات را به سوی اهداف خود و کمال مطلوب آنها هدایت می‌فرماید. هدایت‌های الهی مراتب و انواع گوناگونی دارد که هر یک از آفریده‌ها به حسب قابلیت و استعداد خود مشمول مرتبه و نوع یا مراتب و انواعی از هدایت‌های الهی می‌شوند. هدایت‌های الهی از یک نظر به تکوینی و فراتکوینی تقسیم می‌شوند. هدایت تکوینی نیز به سه قسم طبیعی، غریزی و فطری تقسیم می‌شود. خداوند متعال به هدایت تکوینی آفریده‌ها اشاره فرموده است: «موسی در پاسخ به فرعون [گفت: پروردگار ما آن کسی است که خلقت هر چیزی را عطا فرمود، سپس هدایت کرد.]» (طه: ۵۰)

همه موجودات حتی جمادات مشمول هدایت طبیعی‌اند، اما هدایت‌های غریزی، معطوف به انسان و حیوان است: «و پروردگارتو به زنبور عسل الهام کرد که از کوه‌ها و درختان و سقف‌های بلند، خانه بگیرد و سپس از همه میوه‌ها [و گل‌ها] تغذیه کن و راه‌های پروردگارت را فروتنانه بپیمای...» (نحل: ۶۸)

هدایت فطری، مخصوص انسان است که در سراسر قرآن بدان اشاره شده است. هدایت اشراقی نیز الهام‌های خاص الهی است که شامل کسانی می‌شود که به جهاد با نفس خویش بپردازند و اخلاص و تقوا تحصیل کنند:

«اگر جامعه‌ای ایمان آوردند و تقوا ورزیدند، ما برکت‌های بسیاری از آسمان و زمین به روی آنان می‌گشاییم.» (اعراف، ۹۶)

نیز می‌خوانیم: «ای مؤمنان! اگر تقوا پیشه کنید، خداوند به شما فرقان و قدرت تشخیص حق و باطل عطا می‌فرماید...»

هدایت وحیانی الهی که انبیاء به ارمغان می‌آورند، همه انسان‌ها را منظور دارد، چنان‌که فرموده است:

«ما پیامبران را با بینات فرو فرستادیم و به همراه آنها کتاب و میزان نیز فرود آوردیم تا مردم قسط و عدالت را برپای دارند.» (حدید: ۱۰)

اصل دوم. نظم و قانونمندی

دو نظام متقاطع، بر حیات و هستی جاری است و این ممکن نیست جز آنکه قَدَر و قانون

دقیق و نظم و نسق مشخصی بر جهان حکم فرما باشد: «خدایی که ملک آسمان‌ها و زمین از آن اوست، فرزندی نگرفته و شریکی در ملک وجود ندارد، و همه چیز را آفرید و به آنها اندازه بخشید.» (فرقان: ۲)

اصل سوم. وحدت

بر جهان موجود، وحدت ارگانیک حاکم است. جهان چونان یک موجود زنده از همسانی و تناسب شگفت‌انگیزی برخوردار است: «خدا فرزندی نگرفت و با او اله دیگری نیست [و اگر دو خدا می‌بود،] هر خدایی در پی تدبیر خلق خود بود و در این صورت، بر اثر تراحم اراده و مشیت دوگانه نزاع روی می‌داد.» (مؤمنون: ۹۱)

در آغاز سوره مُلک نیز متذکر می‌شود: «هفت آسمان را به صورت مطبّق آفرید. در خلقت خدای رحمان هیچ نقصان و ناسازگاری مشاهده نمی‌کنی. بارها به دیده ظاهر و باطن (حس و عقل) به جهان بنگر. هیچ خلأ و خللی در آن نخواهی یافت. باز هم به چشم بصیرت به طور مکرر به هستی نگاه کن. دیده‌ات زبون و خسته به سوی تو باز خواهد گشت.»

اصل چهارم. آینه‌سانی و آیه‌وارگی هستمندان

همه عالم، فعل و معلول خداست. همه موجودات، آیه و سایه خداوندند. در قبال هستی حقیقی او، همه هیچ‌اند. به هر چه بنگری، خدا را در آن مشاهده می‌کنی، زیرا همه چیز با وجود خود به جود خدا دلالت می‌کند. سراسر قرآن که کتاب تشریح است، از آیه و نشانه بودن هستی سخن می‌گوید، چنان‌که سراسر هستی که کتاب تکوین الهی است، حکایت از خدا دارد.

اصل پنجم. دو ساحتی بودن جهان

جهان به ساحت غیب و ساحت شهود تقسیم می‌شود. ساحت غیبی هستی، مرتبه عالی جهان و رویه اصیل آفرینش محسوب می‌شود. صدها آیه قرآنی بر این حقیقت مهم دلالت می‌کنند.

اصل ششم. شعورمندی پدیده‌ها

قرآن همه پدیده‌ها، حتی جمادات را شعورمند - نه جاندار - می‌داند، هر چند ما انسان‌ها نمی‌توانیم شعورمندی موجودات را ادراک کنیم.

اصل هفتم. کرنش و پرستندگی جهان

همه جهان تسلیم ذات الهی است و یک‌سره در حال خضوع و کرنش در برابر او. تمام موجودات همواره و لایزال در حال ستایش و پرستش اویند. هیچ پدیده‌ای جز انسان قدرت و

اختیار نافرمانی ندارد.

اصل هشتم. نیک سرشت و خوش آفرینش بودن انسان

اسلام، انسان را موجودی *ذات‌مند* و *دو ساحتی*، نیک سرشت و خوش آفرینش و آفریده‌ای ارجمند و ممتاز از دیگر پدیده‌ها، عاقل و مختار، هماره و بی‌وقفه در *صیوروت* و تحت هدایت و نظارت آفریدگار و پروردگار، صلاح‌اندیش و خیرخواه، کمال پرست و تکامل‌پذیر و همچنین آفرینش او را هدفدار و حیات او را خوش فرجام می‌داند.

اصل نهم. تداوم حیات و هستی و ترابط بین دنیا و عقبی

این جهان، فصلی از حیات جهان و موجودات عالم است. جهان پس از مرگ نیز فصلی دیگر از حیات جهان است. این دو فصل، دو مرحله جدایی‌ناپذیر حیات انسان و دیگر پدیده‌ها هستند. سراسر قرآن، آکنده از شواهد این اصل اصیل اسلامی است.

اصل دهم. عادل بودن خداوند

آفریننده جهان، جانبدار عدل و حق، و خیر و کمال است. اراده خدا بر تکامل جهان و انسان است. عاقبت انسان و فرجام جهان به غلبه حق و تحقق عدل منتهی خواهد شد. آیات فراوانی بر این مدعا تأکید دارند و از آینده خوش جهان و نهایت به سامان انسان خبر می‌دهند:

﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾. (انبیاء، ۱۵)

﴿وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾.
(قصص: ۵)

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا﴾. (فتح، ۲۸)

در تفاسیر مأثور ذیل آیات متعددی مربوط به آخرالزمان و فرجام هستی به ویژه آیات یاد شده، از برقراری جامعه عدل الهی و تشکیل دولت کریمه مهدوی عج و غلبه دین مبین اسلام در کل گستره گیتی سخن به میان آمده است.

صداوسیمای جمهوری اسلامی ایران و کفتمان انتظار خوش فرجامی جهان

فرهنگ انتظار و فرج؛ فرهنگ الهام بخش

یک عامل فکری و ایدئولوژیکی - که از دید نظریه پردازان و نویسندگان داخلی و خارجی پنهان نمانده - مسئله «غیبت امام زمان عج و انتظار ظهور منجی عالم بشری است. به نظر

آنان، این باور و اعتقاد، زمینه‌ساز تغییر نگرش و رفتارهای مردم ایران، تقوات بنیان‌های فکری و فرهنگی جامعه، گسترش روزافزون اندیشه‌های اصلاح‌طلبانه، کوشش برای تغییر و تحوّل، نپذیرفتن حاکمیت‌های سیاسی، داشتن امید و آرزو برای پیروزی در نهایت قیام و انقلاب علیه بی‌عدالتی‌ها و زمینه‌سازی برای انقلاب جهانی مهدی موعود عج است.

در یک رهیافت توصیفی از ریشه‌ها و عوامل وقوع انقلاب اسلامی ایران، می‌توان به مؤلفه‌ها و گزاره‌های مختلفی اشاره کرد؛ مانند اسلام‌ستیزی رژیم پهلوی، گسترش فساد، ظلم و بی‌عدالتی، توسعه و نوسازی ناقص و نامتناسب، استبداد و اختناق مداوم، استبداد و سرکوبی آزادی‌خواهان، عوارض حکومت تحصیل‌دار، استحکام باورها و اعتقادات ارزشی مردم.

فرضیه علمی قابل طرح در مورد انقلاب اسلامی ایران این است که عوامل مختلف اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، مذهبی در شروع و پیروزی انقلاب نقش داشته است. یکی از گزاره‌های اصلی و مورد قبول عده‌ای از نظریه‌پردازان انقلاب، عامل مذهب است که در بطن آن، انتظار دیده می‌شود.

نقش و تأثیر اساسی انتظار در شکل‌گیری مبانی فکری و ایدئولوژیکی انقلاب، قابل انکار و تردید نیست.

با توجه به مؤلفه‌های ظلم‌ستیزی انتظار، نامشروعیت حاکمان سیاسی، نصب عام فقیهان برای نیابت از امام عصر عج امید به اصلاح و تعالی جامعه، نابودی مظاهر ظلم و فساد، غصب حق حاکمیت ائمه علیهم‌السلام محرومیت جامعه از فیض حضور امام، زمینه‌سازی برای تعجیل فرج می‌توان گفت مسئله انتظار - به طور مستقیم یا غیر مستقیم - محور فکری و رهبری انقلاب اسلامی بوده و نقش عمده‌ای در شروع و پیروزی آن داشته است.

ویژگی عمده اعتقاد به مهدویت، انتظار و آمادگی مداوم و آگاهانه برای ظهور امامی است که از دیدگان همه غایب است و در صدد نابودی ستم، فساد، تباهی، بی‌دینی و انحراف از جهان است.

فلسفه انتظار و فرج، مؤلفه‌هایی از قبیل مباحث ذیل را در خود دارد که می‌توان از آنها به عنوان محورهای اصلی تولیدات رسانه‌ای استفاده کرد:

۱. نفی وضع موجود - فساد، ظلم، بی‌عدالتی و تباهی -
۲. طرد و نفی پذیرش حکومت‌های سیاسی - نامشروع دانستن آنها -
۳. اصلاح‌طلبی و امید به زندگی بهتر - فرج و گشایش -

۴. تلاش و جهاد برای پیشرفت و ترقی؛
۵. قیام، انقلاب و نهضت مداوم علیه حکومت‌های نامشروع؛
۶. تشکیل حکومت‌های مشروع و دینی؛
۷. نفی انقیاد و سازش در برابر ظالم و مفسدان.
- با توجه به اینکه یکی از کارکردهای وسایل ارتباط جمعی، کارکرد آموزشی است، این وسیله، در جامعه پذیر کردن فرهنگ انتظار، نقش بسزایی دارد. وسایل ارتباط جمعی می‌توانند با طرح مباحث و میزگردهایی درباره مهدویت و انتظار و آثار انتظار مثبت، به نقش نظارتی انتظار توجه دهند و مردم را به دوری از ناهنجاری‌ها دعوت کنند.
- با وجود روشن بودن معنای کلی انتظار؛ یعنی چشم‌داشت همیشگی به اینکه وعده بزرگ الهی روی دهد و روزی فرا رسد که بشر در سایه عدالت کامل به رهبری حضرت مهدی علیه السلام زندگی کند، برداشت‌های گوناگونی از آن ارایه شده است که دو برداشت عمده عبارت است از:
۱. انتظار به معنای قیام و انقلاب علیه دولت‌های ظالم و غاصب و مبارزه با فساد و تباهی برای زمینه‌سازی ظهور امام علیه السلام و شکل دهی به حرکت اصلاحی و سازنده؛
۲. انتظار به مفهوم انزوا، و بی‌اعتنایی نسبت به حکومت‌های نامشروع و بی‌توجهی نسبت به اصلاح جامعه.
- شجاعی زند در این باره می‌نویسد:
- پارسایان شیعی، با الهام از فلسفه انتظار، همواره در جست و جوی کسی بوده‌اند که جامع شرایط نیابت باشد و سلطنت آسمانی را در زمین مستقر سازد و به شرارت‌ها پایان دهد.
- چون جمع چنین شرایطی در شخص واحد، به آسانی میسر نیست و یا در صورت تحقق، موانع زیادی در راه تشکیل دولت صالح وجود دارد، شیعه با یک ارزیابی منفی از شرایط، عملاً خود را از حوزه اقتدار سیاسی حاکم کنار کشید، ولی به لحاظ نظری همچنان بر همراهی دین و دولت مضر بود. انعزال و انقطاع از اقتدار سیاسی جامعه، در عمل دو صورت متفاوت پیدا کرد:
۱. کناره‌جویی پارسایانه و بی‌تفاوتی نسبت به تحولات سیاسی پیرامون؛
۲. تلاش فعالانه برای تصاحب‌کردن یا منقاد ساختن قدرت سیاسی حاکم جهت رعایت اصول و مقررات شریعت. (شجاعی زند، ۱۳۸۶: ۱۴۵) Form of Shom of مطهری نیز به اختلاف برداشت‌ها در این زمینه توجه کرده و آن‌ها را به دو گروه سازنده و ویرانگر تقسیم می‌کند:

انتظار فرج دوگونه است: یکی انتظاری که سازنده است، تحرک بخش است، تعهدآور است، عبادت است، بلکه با فضیلت‌ترین عبادت است. و دیگری انتظاری که ویرانگر است، بازدارنده است، فلج‌کننده است و نوعی اباحی‌گری محسوب می‌شود. (مطهری، ۶۲)

اثرگذاری رسانه‌های ارتباط جمعی

درباره تأثیر رسانه‌های ارتباط جمعی بر مخاطبان، دیدگاه‌ها و رویکردهای مختلفی از تأثیر حداقلی تا تأثیر مطلق، نیرومند و سحرکنندگی این رسانه‌ها وجود دارد. از نظریه‌های اولیه لاسول، شانون، نظریه گلوله جادویی تا نظریه‌های جامعه توده‌وار، پروپاگاندا، دست‌کاری ذهنی مخاطب، امپریالیسم فرهنگی، نظریه هژمونی گرامشی، امپریالیسم رسانه‌ای تا طیفی از نظریات قائل به تأثیر محدود رسانه‌ها، همگی در این نکته اشتراک دارند که رسانه‌های ارتباط جمعی می‌توانند افکار عمومی مخاطبان خود را شکل دهند و به تغییر نگرش، رویکرد، ارزش‌ها و رفتار مخاطبان بیانجامند.

دیپلماسی رسانه‌ای و دیپلماسی عمومی که مبتنی بر رسانه‌های جمعی است و نیز جنگ نرم و جنگ سایبر از نظریه‌ها و مباحث جدیدی دیگری است که از زوایای دیگری به تأثیرات رسانه‌های ارتباط جمعی به ویژه تلویزیون، سینما، تئاتر و رادیو می‌پردازد. ما در این نوشتار درصد پرداختن به این نظریه‌ها و رویکردها نیستیم؛ چون تأثیر رسانه‌ها بر مخاطب و قدرت تغییر رویکرد، ارزش و رفتار مخاطب به واسطه رسانه‌ها را مفروض می‌گیریم.

استوارت هوور در کتاب خود با عنوان *دین در عصر رسانه* در بحث *استفاده از رسانه برای معنا و دین* به نقل از *آنت دو وریس* می‌نویسد:

دیگر نباید تنها به معنای تاریخی و فعلی دین توجه کنیم - معنای ایمان و عقیده و متضادهای فرضی آن مانند دانش و تکنولوژی - بلکه باید بر مفهوم فرایندهای میانجگری و رسانه‌ای شدن متمرکز شویم و بدون آن و خارج از آن، هرگز دینی نمی‌تواند خود را آشکار سازد. برخلاف تحلیل‌های دیگر، رسانه‌ای شدن و تکنولوژی همراه آن، شرایط امکان مکاشفه - و به تعبیری شرایط آشکار شدن آن - را شکل می‌دهد؛ عنصری فنی که به حوزه متعالی تعلق دارد و بالعکس. (هوور، ۱۳۸۸: ۵۳)

صداوسیما و بایسته‌های برنامه‌سازی؛ زمینه‌سازی برای عصر ظهور

آماده شدن برای ورود به عصر ظهور و دولت کریمه به زمینه‌سازی برای تحول جهانی نیازمند است. اکنون این مقدمات را برمی‌شماریم.

۱. نشان دادن زیبایی‌های فلسفه انتظار، فرج و عصر ظهور در قالب‌های هنری؛
۲. نشان دادن آموزه‌های مرتبط با اداره و سامان‌دهی نظام جهان بر اساس ایمان به خدا و احکام دین مبین اسلام؛
۳. اقامه عدل و داد در زمین در ادامه رسالت انبیاء علیهم‌السلام؛
۴. گسترش و شکوفایی دانش؛
۵. تثبیت و گسترش صلح و امنیت جهانی و از بین بردن جنگ‌ها، ستیزه‌جویی‌ها، کینه‌ها و خودپرستی‌ها؛
۶. نجات دنیا و مردم از چنگال ستم‌کاران، جباران و مفسدان و اهتزاز پرچم یکتاپرستی و دین خواهی در پهنه زمین خاکی؛
۷. زنده کردن آیین توحیدی و تعمیق برابری و مساوات اسلامی؛
۸. تأسیس حکومت جهانی اسلام و تشکیل دولت کریمه؛
۹. گسترش دین اسلام و غلبه آن بر همه ادیان باطل و منحرف؛
۱۰. تصحیح امور و کارهای زندگی بشری و استفاده صحیح از امکانات و منابع مادی و معنوی جهان؛

۱۱. از بین بردن امتیازات و تبعیضات نژادی و طبقه‌ای.

صدا و سیما از با اهمیت‌ترین و با نفوذترین نهادهای فرهنگی کشور است، به طوری که عضوی فعال از اعضای خانواده به شمار می‌آید و حضوری دائمی در خانه‌ها دارد. از طرفی، «چشم و گوش حساس کشور است» (ماده ۱۵ - قانون خط‌مشی کلی و اصول برنامه‌های صدا و سیما - مصوب ۱۳۶۱ مجلس شورای اسلامی) و پیل ارتباطی میان دیگر ارگان‌ها و مسئولان کشور با مردم است. پس به نظر می‌رسد مسئولیتی بس بزرگ و خطیر نسبت به دیگر نهادها در زمینه بسط جهانی فلسفه فرج و انتظار به عهده داشته باشد و بتواند بار بیشتری از این مهم را به دوش کشد.

از آنجا که مسائل خبری و تهیه برنامه‌های فرهنگی، آموزشی و تبلیغی از جمله وظایف صدا و سیما است، باید در انعکاس اخبار و انتقال معارف مهدوی به مواردی توجه کند که به ترتیب می‌شماریم.

برنامه‌های اجتماعی

۱. ساخت برنامه‌های مستند مبارزه با مفاسد اجتماعی است که خود نمونه‌ای از فتنه‌های دامن‌گیر آخرالزمان است؛

۲. تهیه و پخش فیلم‌های سینمایی و پویانمایی مناسب جهت مقاطع سنی مختلف در راستای ترویج فرهنگ اصیل اسلامی و مهدوی برای مقابله با مفاسد اجتماعی؛ صدا و سیما می‌تواند با ساخت برنامه‌هایی که شیوه انتقاد سازنده و مؤثر را بیان می‌کند، برای برطرف شدن این معضل که از فتنه‌های آخرالزمان است، گام بردارد.

برنامه‌های آموزشی

از آنجاکه هر آنچه در دوران کودکی فرا گرفته می‌شود، در ذهن کودک همچون نقش بر سنگ است، باید در زمینه آشنایی کودکان و نوجوانان با معارف مهدویت، برنامه‌هایی را تدارک دید. در این راستا می‌توان به ساخت برنامه‌هایی در زمینه امام‌شناسی و شناخت حضرت مهدی علیه السلام پرداخت:

۱. برنامه‌هایی برای آشنایی تمامی اقشار جامعه با شخصیت امام عصر علیه السلام، فلسفه غیبت و عوامل زمینه‌سازی ظهور؛
۲. فیلم‌های انیمیشن درباره امام علیه السلام و اصحاب آن حضرت؛
۳. برگزاری مسابقاتی درباره آشنایی با امام علیه السلام برای کودکان و نوجوانان؛
۴. تولید و پخش میان برنامه‌های متعدد، متنوع و جذاب اسلامی-مهدوی در همه شبکه‌های رسانه‌ای و محدود نکردن آن به شبکه‌های معارف و قرآن.

برنامه‌های تربیتی و اخلاقی

در روایات و احادیث، از جمله فتنه‌های آخرالزمانی به مرگ ارزش‌های اخلاقی در جامعه و روابط انسانی اشاره شده است که ناشی از دنیاطلبی، فراموشی دین و احکام الهی است. صدا و سیما در این زمینه باید برنامه‌هایی از قبیل این موارد را تهیه کند:

۱. ساخت برنامه‌هایی که نتایج عمل کردن به احکام و دستورهای الهی را به صورت ترویجی و با شیوه‌ای جذاب انعکاس دهد؛
۲. ساخت برنامه‌هایی که پی‌آمدهای دنیوی و اخروی ارتکاب گناهان به ویژه دنیاطلبی را به نمایش بگذارد. سریال کلید/سرر با زبانی بسیار ساده و همه‌پسند و عامه‌پسند می‌تواند الگوی خوبی در این راستا باشد؛
۳. جلوگیری از نمایش فیلم‌های خشونت‌آمیز که به طریقی هم خشونت را به صورت پنهان و زیبا جلوه داده‌اند؛

۴. اجازه ندادن خرید آثار سینمایی خارجی که هدفی جز اشاعه فرهنگ بیگانه ندارد؛ صدا و سیما در این راستا می‌تواند مانند دولت فرانسه از راهکار استثنای فرهنگی در خرید آثار تولیدی

برنامه‌های خارجی وارداتی الگوبرداری کند.

۵. تهیه برنامه‌هایی درباره بررسی محتوایی با استفاده از مفاهیم اسلامی قرآن، نهج البلاغه، صحیفه سجادیه، صحیفه مهدیه و ادعیه و زیارات؛

۶. تهیه برنامه‌هایی درباره دستگیری از مستمندان نظیر گزارش مستند از طرح ایتم در ماه مبارک رمضان و تشویق مردم به زنده نگه داشتن این سنت حسنه در دیگر ماه‌های سال نظیر جشن عاطفه‌ها در مهر ماه و جشن نیکوکاری در پایان سال و دیگر اخلاق اجتماعی اسلامی.

برنامه‌های فرهنگی

عملکرد و تأثیر روزافزون فرهنگ بیگانه در زمان ما یکی از عوامل زمینه‌سازی بروز ناهنجاری‌ها و اعمال مخالف با ارزش‌های دینی و اسلامی است که این، خود، نمونه‌ای از فتنه‌های آخرالزمان است. برخی از برنامه‌های پیشنهادی در این زمینه عبارتند از:

۱. ساخت برنامه‌هایی برای آشناسازی مخاطبان به ویژه نسل جوان با فرهنگ غنی اسلامی و نشان دادن برتری فرهنگ اسلامی بر فرهنگ غرب.

۲. ساخت فیلم، تئاتر و مستندسازی برای تبیین مؤلفه‌های تهاجم فرهنگی.

۳. نشان دادن عواقب وخیم شیوع ناهنجاری‌ها و ضد ارزش‌ها در جامعه در قالب نمایش‌های ساده و به دور از تکلف - مانند سریال خارجی کلید اسرار که مخاطبان قابل توجهی را به خود جذب کرده است.

برنامه‌های تبلیغی در سطح رسانه‌های جهانی

در برابر تلاش بی وقفه غرب برای آشنایی گسترده با تعالیم اسلام و به دنبال آن، سوء استفاده از این تعالیم علیه خود مسلمانان از جمله جنگ جو و خون‌ریز نشان دادن امام عصر علیه السلام در فیلم‌های ساخته شده و بازیهای رایانه‌ای هالیوود، رسانه‌های ارتباط جمعی کشور به ویژه صداوسیما می‌تواند با شبکه‌های متعددی خود، توطئه‌های آنها را تا حد امکان خنثی و یا کم اثر کند. به عنوان نمونه شبکه جهانی سحر می‌تواند با تولید برنامه‌هایی با موضوعات زیر، این هدف را تحقق بخشد:

۱. ساخت فیلم برای معرفی امام عصر علیه السلام جهت تکذیب آنچه آنها در فیلم‌های شان به آن پرداخته‌اند؛

۲. ساخت برنامه‌های مستند برای آشنایی ادیان دیگر با مهدویت؛

۳. تولید فیلم‌های سینمایی با رویکردهای آخرالزمانی و تبیین مؤلفه‌های خوش فرجام

انگاری فلسفه فرج و انتظار از قبیل نشان دادن آرمان عدالت محوری این گفتمان، برقراری صلح و امنیت در گستره جهانی، شکوفایی استعداد‌های انسانی؛

۴. ساخت برنامه‌های متعدد و متنوع از قبیل شعرخوانی برای حضرت، برگزاری میزگردهای مباحثات و گفت‌وگوهای مشارکتی مردم‌محور، معرفی کتب، مؤسسات مرتبط با موعودگرایی و مهدویت؛

۵. پخش دعا‌های ندبه و عهد و... و شرح و تفسیر تفصیلی آنها با حضور کارشناسان خبره؛

۶. پشتیبانی از نمایش‌نامه‌ها و فیلم‌های مربوط به اصحاب امام و سفرای ایشان و افرادی که ایشان را ملاقات کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

نظریه گفتمان در دیدگاه‌ها و سنت‌های نظری گذشته ریشه‌ای مستحکم دارد، اما با بررسی‌های دانشمندی از قبیل لاکلاو و موفه رویکردی نسبتاً نو در تحلیل‌های اجتماعی و سیاسی پیدا کرده است. این نظریه با تکیه بر دیدگاه‌های نویسندگان مارکسیستی همچون آنتونیو گرامشی و لویی آلتوسر و همچنین با در نظر گرفتن نظرها و فرضیه‌های ارائه شده از سوی نظریه‌پردازان پسامدرنیستی همچون میشل فوکو و ژاک دریدا، منطق و صورت‌بندی‌های مفصل‌بندی‌های گفتمانی را می‌آزماید و راه‌هایی را بررسی می‌کند که به واسطه آنها، این صورت‌بندی‌های گفتمانی، شکل‌گیری فضای اندیشه‌ای و هویت‌های جدید را در جامعه امکان‌پذیر می‌سازد. بدین منظور، این نظریه در فهم روابط اجتماعی و چگونگی تحوّل آنها، برای فرآیندهای سیاسی؛ یعنی تضادها و کشمکش‌های بین نیروهای غیریت‌ساز بر سر تشکیل معنای اجتماعی نقش محوری قائل است. در نظریه گفتمان، بیشتر به تشریح و بسط فرضیات فلسفی و مفاهیم نظری توجه شده، اما مطالعات تجربی که بر اساس چارچوب نظری این نظریه بنا شده است، اهمیت بیشتری دارد.

با توجه به اصول و مبانی اندیشه‌ای و جهان‌بینی اسلامی، مؤلفه‌های گفتمان خوش‌فرجام‌انگاری جهان که در نظریه انتظار و فرج و موعودگرایی در مکتب تشیع بازتاب یافته است و در آن به توحید، محور بودن، حکیمانه و هدفدار بودن خلقت و نظام آفرینش، غایت و نهایت حکیمانه داشتن هستی، خلافت الهی انسان، حکومت عدل صالحان در آخرالزمان به عنوان مفصل‌بندی این گفتمان اشاره شده است.

جمهوری اسلامی ایران، تنها نظام و کشوری است که با صراحت، خود را مدعی و پیرو مکتب تشیع می‌داند. در دیگر نظام‌های فکری، فلسفی، عقیدتی و سیاسی نسبت به پایان

تاریخ و پایان هستی چنین صراحتی منطقی و منسجم - به اصطلاح گفتمانی - در خوش فرجام انگاری آن وجود ندارد، بلکه به ناخوش فرجام انگاری تمایل دارند و یا در برخی از نظام‌های فلسفی و عقیدتی، دیدگاه‌های نزدیک به موعودگرایی مورد نظر فلسفه انتظار و فرج وجود دارد که به انسجام گفتمانی فلسفه فرج نیست. فرصت بسیار مغتنم و بکری برای جمهوری اسلامی ایران فراهم شده است که بتواند با تبیین منطقی، معقول و منسجم این گفتمان و با استفاده از ابزارهای قدرتمندی همچون نظام آموزشی و فرهنگی، نظام رسانه‌ای، دیپلماسی خارجی به ویژه با استفاده از دیپلماسی عمومی - که در آن، توده‌های مردم دیگر ملل مخاطب قرار می‌گیرد - مُنادی و داعی به این گفتمان قرار بگیرد. چون این گفتمان، نویدهای امیدوارکننده و نشاط‌آفرینی برای بشر سردرگم دارد، می‌تواند به درستی گسترش یابد.

پیشنهادهات

از آنجا که در این نوشتار به مورد صداوسیما جمهوری اسلامی ایران به عنوان عاملیت بسط گفتمان خوش فرجام انگاری جهان در قالب فلسفه فرج و انتظار پرداختیم لذا به نظر می‌رسد که این نهاد گسترده رسانه‌ای، می‌تواند برای رسیدن به این هدف رویکردهای ذیل را در دستور کار خود قرار دهد:

۱. توجه و اهتمام استراتژیک در سطح کلان مدیریتی سازمان به اهمیت فلسفه انتظار و فرج و قابلیت‌ها و ظرفیت‌های این گفتمان در ایجاد نشاط، سرزندگی و امید به آینده بهتر در میان مخاطبان داخلی و خارجی و قابلیت این گفتمان در مدیریت فضای اندیشه‌ای یأس‌آلود حاکم بر اذهان مردم ملل مختلف.

۲. کاربردی و عملیاتی کردن این گفتمان از طریق مطرح کردن آن در شوراهای راهبردی مدیریتی و برنامه‌سازی.

۳. تهیه دستورالعمل برنامه‌سازی در راستای گفتمان انتظار و فرج با استفاده از کارشناسان خبره مهدویت و کارشناسان هنری و رسانه‌ای.

۴. تهیه، تامین و پخش برنامه‌های متعدد و متنوع در قالب‌های متعدد و هنرمندانه مستند، خبری، آموزشی، فرهنگی، تبلیغی، سریال، سینما، مسابقات، گزارش‌ها و مباحثات علمی برای تبیین معارف مهدوی.

۵. تهیه برنامه‌هایی مرتبط با بحث امام‌شناسی و تشریح مؤلفه‌های گفتمان خوش فرجامی جهان.

جمع بندی مباحث

مؤلفه‌ها	
نظریه گفتمان	گفتمان خوش فرجامی جهان
دال مرکزی	خوش فرجامی جهان بر مبنای گفتمان موعودگرایی، فلسفه فرج و انتظار
مفصل بندی	حکیمانه و هدفدار بودن فعل و خلقت خداوند، نظام احسن خلقت، حمل امانت الهی، خلافت الهی انسان کامل، احکام و تعالیم اجتماعی و حکومتی اسلام، وعده الهی بر تمکین صالحان در زمین، برپایی حکومت عدل الهی توسط موعود
هژمونی	اگر این گفتمان با نظام منطقی و منسجم و با استفاده از مؤلفه‌ها و قالب‌های مختلف هنری و نمایشی البته با رویکردهای اخلاقی، عقیدتی و شفاف بیان شود، به بسط و گسترش همراه با رضایت‌مندی مخاطب می‌انجامد.
خصوصیت و غیریت	گفتمان ناخوش فرجامی جهان؛ پوچ‌انگاری جهان؛ غیرحکیمانه بودن غایت جهان و آفرینش؛ اسلام‌هراسی، کمونیسم‌هراسی و ایران‌هراسی فیلم‌های تلویزیونی و سینمایی آخرالزمانی و نابودی جهان مانند نبرد آرماگدون، ۲۰۱۲ و...
قدرت	با بیان منطقی، اخلاقی و شفاف این گفتمان برای مردم با استفاده از رسانه‌های قدرتمند می‌توان قدرت تبیین‌گری، جایگزینی و جانشینی این گفتمان را نهادینه کرد.
اولویت سیاست	به دلیل انسجام نداشتن گفتمان‌های معارض و اقبال وجدان بشری به این گفتمان، نظام جمهوری اسلامی باید آن را جزو اولویت‌های سیاست‌های کلان خود در سطح سیاست ارتباطی، رسانه‌ای و سیاست خارجی قرار دهد.
عاملیت	نظام جمهوری اسلامی ایران، دولت زمینه‌ساز، صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، نهاد سیاست خارجی و بین‌الملل
عینیت	واقع‌گرایی و معرفی بدیل‌ها در قالب هنرهای نمایشی، فیلم و سریال، مناظرات علمی علمای اسلام با اندیشمندان جهان از طریق گفتمان موعودگرایی، دولت کریمه مهدوی و دولت آخرالزمانی

منابع

۱. ادگار، اندرو، مفاهیم کلیدی در نظریه فرهنگی، ترجمه: ناصرالدین علی تقویان، تهران، دفتر برنامه ریزی اجتماعی و مطالعات فرهنگی و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۸ ش.
۲. اشتریان، دکتر کیومرث، نظام سیاست‌گذاری در جمهوری اسلامی ایران، خلاصه مدیریتی؛ توصیه‌های سیاستی و نتیجه‌گیری، درس سیاست‌گذاری عمومی، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، دوره دکتری رشته فرهنگ و ارتباطات، ۱۳۸۹ ش.
۳. تاجیک، محمدرضا، گفتمان و تحلیل گفتمانی مجموعه مقالات، تهران، فرهنگ گفتمان، ۱۳۷۹ ش.
۴. ترکاشوند، علی اصغر، باهنر، ناصر، الگوی هنجاری رسانه ملی از دیدگاه رهبران جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۹ ش.
۵. حسینی، سید حسن، زیبایی‌شناسی و فلسفه رسانه، تهران، دانشکده صداوسیما و مهرنیوشا، ۱۳۸۸ ش.
۶. رحمانی، شمس‌الدین، «نظام نوین جهانی»، تهران، پیام آزادی، ۱۳۷۱ ش.
۷. رشاد، علی اکبر، «فلسفه فرج، فلسفه جهان برتر»، نشریه کتاب نقد، شماره ۲۴-۲۵، ۱۳۸۱ ش.
۸. سلطانی‌فر، محمد، مقالات نشست گفتمان‌سازی در رسانه‌های جهانی، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ۱۳۸۸ ش.
۹. شجاعی زند، علیرضا، «مبنای عقلی مناسبات دین و دولت»، دانش سیاسی؛ شماره ۳، پاییز و زمستان، ۱۳۸۶ ش.
۱۰. عضدانلو، حمید، گفتمان و جامعه، تهران، نشر نی، ۱۳۸۰ ش.
۱۱. فرکلاف، نورمن، تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه: فاطمه شایسته پیران و دیگران، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۹ ش.
۱۲. کونگ - شانکلن، لوسی، مدیریت سازمان‌های رسانه‌ای در BBC و CNN، مترجم: ناصر بلیغ، تهران، تحقیق و توسعه صدا، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ش.
۱۳. گودرزی، غلامرضا، افق جهانی، مدل مدیریت راهبردی موعودگرا، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام و دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۸۹ ش.
۱۴. گودرزی، غلامرضا، تصمیم‌گیری راهبردی موعودگرا، تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام.

۱۳۸۹ش.

۱۵. مارش، دیوید، استوکر، جری، روش و نظریه در علوم سیاسی، مترجم: امیرمحمد حاجی یوسفی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، ۱۳۷۸ش.
۱۶. المشیخی، محمدبن عوض، رسانه‌ها در کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، مترجم: حسن بشیر، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۹ش.
۱۷. مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام، تهران: انتشارات صدرا، بی تا.
۱۸. مک لوهان، مارشال، برای درک رسانه‌ها، مترجم: سعید آذری، تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما، ۱۳۷۷ش.
۱۹. ملکات، سرینواس آر، استیوز، لزی، ارتباطات توسعه در جهان سوم، مترجم: شعبانعلی بهرامپور، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۸ش.
۲۰. هوور، استوارت، دین در عصر رسانه، مترجم: علی عامری مهابادی و دیگران، تهران: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، خانه هنر و اندیشه، ۱۳۸۸ش.